

Els joves que vaguen i el consell dels grans absents: o de la crisi educativa a l'Atenes clàssica en la figura dramàtica del *Protàgoras* de Plató

ÀNGEL PASCUAL MARTÍN

Universitat de Barcelona
apascual@ub.edu

Resum: Al *Protàgoras*, Plató hi representa una conversa sobre l'ἀρετή política i la seva possibilitat de transmissió. Deixant a banda els resultats de la disputa dialèctica entre Sòcrates i el sofista, la figura dramàtica del diàleg destaca per la presència d'un bon grup de joves de prometedora carrera política, a la vegada que per l'absència dels seus pares o tutors, il·lustres estadistes i excel·lents ciutadans. És a partir de l'absència dramàtica d'aquests, al *Protàgoras* i en general al *Corpus Platonium*, que la present comunicació ve a considerar que, per Plató, la crisi educativa que hauria dut Atenes al col·lapse, es deuria, abans que a la influència pedagògica de la sofística, a una certa retirada i abandonament de la família –i molt especialment de la figura paterna– de la cura per l'educació cívica i política dels fills en la seva joventut.

Paraules clau: Plató, Protàgoras, educació política, crisi educativa, Atenes.

The wandering youth and the advice of the missing great ones: on the educational crisis of classical Athens through the dramatic figure of Plato's Protágoras

Abstract: Plato's *Protagoras* displays a conversation on political ἀρετή and its communicability. Putting aside the outcomes of the dialectical contest between Socrates and the sophist, the dramatic figure of the dialogue highlights the presence of a significant number of young political promises, as well as the absence of their parents or tutors, whose excellence in statesmanship and citizenship was well-known. On the basis of their dramatic absence elsewhere in the *Corpus Platonium*, this paper comes to consider that according to Plato, the educational crisis that pushed Athens to its collapse, had more to do with the parents withdrawal from their duties concerning the civic and political education of their sons, than had to do with the educational influence of sophistry.

Keywords: Plato, Protagoras, political education, educational crisis, Athens.

0/ Preàmbul

A partir de l'estudi de la figura dramàtica del *Protàgoras*, aquesta comunicació vol aportar elements que permetin reinterpretar el judici platònic sobre les possibles causes de la crisi moral i educativa que sumiria Atenes el darrer quart del segle v.

A primera vista, els diàlegs platònics condueixen a la impressió, pròpia de l'esperit de l'època, que la degradació de la vida cívica i política que hauria patit la ciutat d'Atenes, en paral·lel a l'esclat, el decurs i el desenllaç de la guerra del Peloponès, vindria causada abans que res per la irrupció i establiment d'una nova cultura pedagògica, la sofística. La confrontació de Sòcrates amb alguns dels representants d'aquest moviment amb la intenció de refutar-los, no només contribueix a reforçar aquesta impressió sinó a inferir que fora el mateix Plató qui jutjaria els sofistes, a través de la seva nefasta influència en la joventut més prometedora, com els principals responsables de la decadència i desintegració de la ciutat. El *Protàgoras* podria contribuir en bona mesura a aquest prejudici. No només perquè enfronta Sòcrates i el màxim representant del moviment sofístic, sinó perquè el que tracta d'examinar és, en benefici d'uns joves que es desviuen pel seu magisteri, el saber del sofista sobre la més alta noblesa ciutadana (l'ἀρετή), i la seva promesa de transmetre-la.

Contràriament a la impressió comuna, aquesta comunicació tracta d'aportar des del mateix *Protàgoras* elements que ens obrin a considerar que, per a Plató, la crisi educativa que hauria dut Atenes al col·lapse, es deuria, abans que a la influència pedagògica de la sofística, a una certa retirada i abandonament de la família –i molt especialment de la figura paterna– de la cura per l'educació cívica i política dels fills en la seva joventut. Per fer-ho, començarem per aturar-nos en la primera escena narrada en el diàleg, en què Sòcrates, obligat per les circumstàncies a atendre un jove que vol fer-se deixeble del d'Abdera, desaprovà que el noi no hagi acudit abans al seu pare o als seus amics per ser aconsellat sobre la conveniència de concórrer al sofista. Seguidament, dirigirem l'atenció al fet que no només el pare d'aquest jove, sinó que tots els pares dels joves de la mateixa generació, no només són els grans absents a la congregació de sofistes a la qual han acudit els seus fills a casa de Càl·lias, sinó que són els grans absents en el conjunt de l'obra platònica.

1/ Els joves que vaguen

Després de l'encontre inicial amb un conciudadà anònim que s'interessa per les ocupacions de Sòcrates (309a1-310a5), aquest inicia la narració del *Protàgoras* explicant com un joveníssim company, un tal Hipòcrates, fill d'Apol·lodor, hauria irromput molt violentament en plena nit a casa seva, interrompent-ne el descans, per demanar-li que dialogués amb Protàgoras per ell. El jove, que tot just s'hauria assabentat de la presència del sofista a

la ciutat, s'hauria apressat d'acudir a Sòcrates per tal d'arribar a la concurrència amb el d'Abdera. Hipòcrates no escatimaria en res del que li és propi o dels seus amics si tingués l'oportunitat de contractar Protàgoras: essent el sofista per tots els homes elogiats i considerat el més savi de paraula, el jove es lamenta que, amb el seu ensenyament, no el faci savi a ell (310a6-311a2). Malgrat la urgència i la inquietud d'Hipòcrates, Sòcrates, que de cap manera sentiria una afecció similar, sinó més aviat el contrari, es mostrarà resistent i per això hauria ajornat de bones a primeres d'emprendre la trobada amb Protàgoras, convidant el jove a llevar-se i sortir al pati amb ell. Sòcrates voldria primer posar a prova la força del jove i examinar, tot interrogant-lo, aquesta rauxa i obsessió d'encomanar-se a Protàgoras (311a2-311b2). Car, primer, convindria assegurar-se que el jove sàpiga què és i quin nom se li dona a Protàgoras, i sobretot què se suposa que s'esdevé de la seva concurrència (311b2-312b5, 312c5-312e5). I si ignora quina és l'expertesa del sofista i el resultat del seu magisteri, caldria que s'adonés del perill en què estaria a punt d'incórrer encomanant-li inconscient la cura de la seva ànima al savi (312b6-312c5, 312e6 i ss).

Si Hipòcrates sabés el que és el sofista, si Hipòcrates es dediqués a governar-se per la raó, i s'examinés, en lloc de deixar-se endur per la força dels impulsos alimentats per l'expectació de la gent, gaudiria del vigor necessari per concórrer Protàgoras per ell sol, segur que sí. Però ni de bon tros és el cas. Potser és demanar massa que pugui ser així per a un nano d'encara no 17 o 18 anys. Sòcrates, de fet, acabarà retraient-li al jove sobretot que almenys no hagi fet allò que dictaria el sentit comú que un hauria de fer quan és jove i inconscient, això és, prendre consell (συμβουλήν). Els joves ja fan això. Se senten forts, són neguitosos i van sobreexcitats, rarament raonen les coses, a vegades ni tan sols en tenen coneixement, i per regla general es llicen exasperadament al quals els atrau a cada instant, sense atendre gaire els perills als que el que els atrau els pugui sotmetre. Però per això tenen els parents, els germans, els pares (τῶ πατρὶ) o els amics, per demanar-los consell i examinar un assumpte que, pel que afecta l'ànima, posa en joc quelcom de què dependrà que en el seu futur les coses els vagin bé o malament. Si van a la seva, com Hipòcrates, malament; i si pel que sigui acaben confiant la seva ànima al primer que s'hi apropa i amb finalitats no del tot clares, a saber, per la seva fama, però malgrat tot, un desconegut, fins i tot un estranger,¹ doncs encara pitjor! Sòcrates amonesta sobretot

1. Giovanni Reale fa notar el caràcter despectiu del comentari respecte de l'estrangeria de Protàgoras. Considera que és fruit del sentiment de superioritat i l'orgull dels atenesos (Platone, *Protagora* [ed. G. Reale; Milà: Bompiani, 2006, segona edició], 172). Certament aquest sentiment ronda en l'imaginari atenès. La qüestió és si Sòcrates el comparteix, i si no el comparteix, cal preguntar-se per què utilitza aquí en termes despectius la referència a l'estrangeria de Protàgoras. Car no creiem que Sòcrates menystingui els

Hipòcrates, per això, per haver-se mostrat tan resolut i no haver-se lliurat en conseqüència als seus amics i familiars en una dedicació més llarga i detinguda, quan no en tenia ni idea, i quan el major grau d'importància de la qüestió així ho hauria requerit (313a1-313c3).

De cap altra manera podria garantir millor que l'ànima no es veiés afectada negativament, ans al contrari, que millorés. I ningú millor que els amics i els parents per vetllar perquè l'ànima creixi ferma i forta tot encaminant-se a allò que més li convé. Sòcrates acceptant la demanda d'Hipòcrates de ser presentat a Protàgoras, malgrat ajornar-la, brinda al jove l'oportunitat de rebre d'ell el consell en forma d'examen detingut, curós i d'altura de mires que necessita el jove per a concórrer-lo. Però Sòcrates reconeix que ell només intercedeix en l'afer, en el lloc que pertocaria als amics i als parents perquè aquest no s'ha donat. Sòcrates es presenta, doncs, amb la narració del *Protàgoras* apareixent i mobilitzant-se només per Hipòcrates, per l'exigència pedagògica d'oferir-li un consell al jove sobre el seu fer-se ciutadà, en absència o renúncia de la possibilitat d'obtenir aquest consell amb els familiars o amics. La reiteració socràtica en els amics i els parents presenta Sòcrates al costat de la tradició, no de les innovacions. Sòcrates ve a expressar que l'educació en la humanitat dels joves, fora de l'escola, cal confiar-la abans als amics i els pares que no pas als savis de qui no sabem ben bé què ens ensenyaran, i menys encara aquells que prometen donar-nos exactament el que estem buscant i ni tan sols són conciutadans nostres.² Ja se sap que l'educació no passa precisament per concedir el que els fills o els alumnes desitgen. En aquest sentit, i tot i la impressió

estrangers pel simple fet de no ser atenesos. Amb el comentari, Sòcrates no pressuposa la superioritat d'Atenes, sinó que indica precisament una de les causes de la seva inferioritat, això és, la seva obertura tal com vindria a ser elogiada per Pèricles (Tucidides, *Història* II 39, 1). El problema no són els de fora, són els de casa. En el que segueix, veuran que observem que l'escena indicaria els motius de l'obertura atenesa pel que fa a l'educació dels joves i en faria notar també les terribles conseqüències. L'elogi de la pràctica filosòfica i l'educació ciutadana cretenca i espartana amb què Sòcrates prologarà el comentari de Simònides (342a7-342e4) ens podran donar més pistes sobre aquesta qüestió.

2. Cf. S. Scolnicov, *Plato's metaphysics of education* (Londres / Nova York: Routledge, 1988), 4: «In Athens, civic upbringing had traditionally occurred by direct participation in the city's life. The education of the youth was considered the concern of all citizens alike. Political excellence was not thought of as a technique to be learned, but as a mode of life which the young absorbed through living in society. To be educated was not on the same footing as having a trade or having mastered an art». Això és l'*antiga educació atenesa* (ἄρχαία παιδεία; Aristòfanes, *Bromes* 960) tal com la plasmaren H. I. Marrou, *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité I. Le monde grec* (París: Éditions du Seuil, 1948) i W. Jaeger, *Paideia. Der Formung des griechischen Menschen* (Berlín: De Gruyter, 3 vols., 1933-1947). En aquest sentit, J. Solana (*El camino del ágora. Filosofía política de Protágoras de Abdera* [Zaragoza: Universidad de Zaragoza, 2000], 65) considera que el *Protágoras* vindria a ser una mena de propaganda platònica que tindria per destinataris els pares amb l'objectiu de convèncer-los que no duguin els seus fills amb els sofistes. No descartem que

que pugui generar Sòcrates al públic en general (309a1-a4), l'aparença de Sòcrates en la intimitat és solidària amb l'educació tradicional, i no n'és la seva subversió, no només perquè expressi la seva preferència pel consell familiar i amistós, sinó també perquè, com hem vist, és en primer lloc restrictiva o disciplinària respecte dels desitjos.

2/ El grans absents

Podria semblar que Sòcrates retreu a Hipòcrates que tractés de saltar-se l'autoritat i el consell familiar i filial perquè la seva aspiració no es veiés obstaculitzada. I en part, segurament és així. Però convé preguntar-nos si aquest Hipòcrates s'ho ha saltat o si més aviat no hauria gaudit de l'oportunitat de fer-ho. Com hem vist, Sòcrates ens presenta Hipòcrates pel patronímic, això és, fill d'Apol·lodor. Però en el relat d'Hipòcrates sobre com ha anat la cosa fins a trobar-se amb Sòcrates, explica que arriba a casa després de passar el dia sencer a la caça de l'esclau, que sopa i parla amb el seu germà, i que marxa de nou de matinada (310c1-d2). Però a tot això, el seu pare no és ni esmentat pel jove. Per ell sol, el detall no té gaire importància, especialment perquè és propi dels joves d'aquesta edat tractar d'evitar els seus pares. Però la té tota a llum del fet que en el diàleg, de tots els joves de famílies importants i pròsperes de la mateixa generació que Hipòcrates, la que neix al voltant del 450, no hi ha cap dels pares que hi faci presència.

El cas paradigmàtic és el del Càl·lias, car l'absència d'Hipònic suposa deixar l'adolescent del seu fill d'amfitrió de més d'una vintena d'hostes i de mestre de cerimònies del «congrés» de sofistes.³ Però més enllà d'Hipònic, tampoc no hi és cap dels pares dels nois que es mencionen. Ni Pèricles (de Pàral i Xàntip i tutor d'Alcibíades), ni Glaucó (de Càrmides), ni Filomel (de Filípides), ni Acumen (d'Erixímac), ni Androci (d'Andró), ni Cepis (d'Adimant), ni Leucolòfides (d'un altre Adimant), ni Calescre (de Crítias). Hi són tots els seus fills, la majoria dels quals no arriben als vint anys, i alguns d'ells ni a la quinzena!⁴ Però hi són tots sols, confiats, encomanats

això pugui ser així, sempre que impliqui, abans que qualsevol altra cosa, que els vulgui convèncer que s'ocupin ells, els pares, de l'educació dels nois.

3. Certament, Càl·lias seria massa jove per fer aquesta funció. El que molts han volgut veure com una inconsistència històrica per a la configuració del drama, ens sembla que és en realitat una nota irònica platònica. Un bon grapat de comentaristes segueixen referint-se a Càl·lias com el «Mètre de la maison» (Platon, *Oeuvres Complètes*, tom 3/1 [París: Belles Lettres, 1955], 5), el «Patron» (Plato, *Protagoras and Meno* [trad. W. K. C. Guthrie; Middlesex: Penguin Books, 1956], 7) o el «Padrone di casa» (Platone, *Protagora* [ed. M. L. Chiesara; Milano: Rizzoli, 2010], 107) sense atendre com fa realment problema aquesta qüestió per a la dramàtica del diàleg.
4. Per a una aproximació exhaustiva a les edats dels personatges del diàleg i del conjunt de l'obra platònica, cf. D. Nails, *The people of Plato. A prosopography of Plato and other socra-*

a tres sofistes; a tres estrangers! Un d'Abdera, un d'Elis i un de Ceos, i amb un bon grapat de ciutadans i forans més. Però no hi és cap dels pares. Els pares són els grans absents del diàleg. Amb més motiu encara, fora del de l'edat, diu Protàgoras –que és de la mateixa generació que aquests que no hi són– que no hi ha cap dels presents a qui no el pogués fer de pare (317c2-3: «οὐδενὸς ὄτου οὐ πάντων ἂν ὑμῶνκαθ' ἡλικίαν πατὴρ εἶην»). No hi són aquí, però és que no apareixen mai en una sola escena platònica i molt menys conversant amb Sòcrates. Ni Pèricles I, ni Hipònic II, ni Glaucó III, ni Calescre I ni tampoc un altre com Tucídides I no els veiem dialogar mai amb Sòcrates.⁵ Donades les circumstàncies en què escriu Plató, i sobre les que escriu Plató, no només són els grans absents del diàleg, sinó de tot el Corpus. Certament, no hi hauria gaires diàlegs, fora del *Protàgoras*, en què cronològicament, escènicament i temàticament això fos possible, però si n'hi pogués haver un de sol, aquest seria, sense cap mena de dubte, el *Protàgoras*. Sobretot, perquè encara són vius.⁶

Tots aquests que no apareixen mai, però que avui sí que hi podrien ser, els pares de tots aquests nanos que corren entretinguts amb els tres grans sofistes, són alguns dels grans protagonistes de la segona part de la *Pentecontètia*, això és, són els protagonistes de l'època de màxim apogeu de l'imperi atenès, l'època en què Pèricles fou estrateg amb moltíssima continuïtat. Els pares de tots ells són de la generació contemporània de Pèricles. I amb aquest al capdavant, almenys en la nostàlgica memòria dels atenesos per a qui Plató escriu a principis del segle IV aC., farien mostra incomparable de l'ἄρετή política per la qual s'explica la grandesa de la ciutat i l'èxit del règim polític pel qual està regida, la democràcia. Per contra, els seus fills representaran l'altra cara de la moneda. Alcibiàdes, Crítias, Càrmides, Erixímac o Adimant, entre d'altres, protagonitzen molt especialment els anys de la guerra del Peloponès que segueixen a la Pau de Nícias i que duren a la degradació i desfeta definitiva d'Atenes. Uns o altres participen

tics (Indianapolis: Hackett, 2002). Fem notar que G. K. Kerferd (*The sophistic movement* [Cambridge: Cambridge University Press, 1981], 17) sosté que els sofistes començarien a fer-se càrrec dels joves a partir dels 14 anys, això és quan s'esdevé un μειράκιον.

5. Hi ha dos personatges, si no d'aquesta generació, de la generació de Sòcrates, que sí que veiem conversar amb Sòcrates en els diàlegs platònics, i que curiosament sí que mostren una preocupació pels seus fills, Demodoc, pare de Teages (*Teages*) i Crító, pare de Critòbul (*Eutídem*, *Critó* i *Fedó*). Però no de la generació anterior, ni figures d'alta rellevància política com les que mencionàvem. En aquest sentit, recordem que L. Strauss (*El problema de Sòcrates* [trad. J. Monserrat, V. Olivares; Barcelona: Barcelonasa d'Edicions, 2006]) fa notar que Sòcrates discuteix amb l'entremig i rarament quan ja té una certa edat amb cap interlocutor que sigui superior a ell en algun sentit.
6. Alcibiàdes quedà orfe de molt jovenet. Clínia morí cap al 446 a la batalla de Coronea, i és per aquesta raó que el jove quedà sota la tutela de Pèricles. Aquest, Glaucó i Cal·lescre moriren cap al 429 a causa de la guerra o de la pesta. Tucídides desapareixeria més tard, cap al 425 i Hipònic cap al 422.

de la profanació dels misteris d'Eleusis, de la mutilació dels Hermes, de l'expedició a Sicília, de l'oligarquia dels Quatre-cents, dels Trenta Tirans o dels Deu del Pireu, entre d'altres episodis tèrbols i reprovables d'aquest període. Tots ells no seran pas recordats per fer mostra de l'ἀρετή política, ni per ser gaire partidaris del govern democràtic de la ciutat, potser no passen ni tan sols per ser partidaris de la ciutat mateixa. Representaran la depravació moral i cívica, l'ambició desfermada, la corrupció i les males arts polítiques, el colpisme, la restricció dels drets, la guerra civil, el despotisme i el col·laboracionisme amb l'enemic. Els joves que figuren al *Protàgoras* evidenciaran amb el temps un buit, un salt, una falla en la transmissió d'una ἀρετή que sí que haurien demostrat els seus pares, absents en el diàleg i en el conjunt de l'obra platònica.⁷

Però és que els seus pares, tal com s'insinua sobre Pèricles en el diàleg, en la seva maduresa i en ple servei a la seva ciutat, haurien descuidat l'educació dels seus fills. Representa que l'estrateg, en el que pertocava als mestres, els va educar de la millor manera, però en el que ell era savi, s'entén pel que fa a l'ἀρετή política, els ha deixat vagar com a bestiar (319e3-320a4).⁸ Però Pèricles només l'ha descuidada com molts d'altres. No és pas l'únic. Exactament igual com ens relata Lisímac que ho feu el seu pare, Arístides, i el de Melèsias, Tucídides, per no ocupar-se dels afers domèstics, ja que estava massa ocupats amb els altres, els de la ciutat, s'entén, i deixant d'aquesta manera, sobretot en la seva adolescència, els fills vagar al seu aire (*Laques* 179a4-d1).⁹ La generació dels joves del diàleg, la nascuda sobre el 450, i que creix durant els anys de màxima efervescència de l'imperi atenès, és la que pateix, abans de quedar realment orfes, un abandonament més notable per part de les seves famílies pel que fa a la seva educació ciutadana.

7. Per a un recull de bona part de les aventures dels joves del diàleg un cop es fan grans, cf. Platone, *Protàgora* (trad. A. Capra; Firenze: La Nuova Italia, 2004), 257. No descartem, com ha fet notar que en la representació retrospectiva de la formació que reberen els futurs protagonistes polítics de la ciutat, Plató vulgui il·lustrar el fracàs de la proposta pedagògica sofística. Ara bé, el que el diàleg mostra abans que res és que la primera responsabilitat del fracàs d'aquesta educació recau en els pares. I en el cas que realment Plató ens estigui mostrant el fracàs de la sofística, no sembla que vulgui o pugui mostrar-nos, d'altra banda, l'èxit de la proposta socràtica.
8. «Ἐπεὶ Περικλῆς, ὁ τουτωνὶ τῶν νεανίσκων πατήρ, τούτους ἃ μὲν διδασκάλων εἶγετο καλῶς καὶ εὖ ἐπαίδευσεν, ἃ δὲ αὐτὸς σοφός ἐστιν οὔτε αὐτὸς παιδεύει οὔτε τῷ ἄλλῳ παραδίδωσιν, ἀλλ' αὐτοὶ περιμόντες νέμονται ὥσπερ ἄφειτοι, εἴαν που αὐτόματι περιτύχουσιν τῇ ἀρετῇ».
9. De fet, al *Laques* (200c-d), hi apareixen els únics pares que per edat i per responsabilitats polítiques més s'acostarien als qui tot just hem mencionat. Laques i Nícias són una mica més grans que Sòcrates i una mica més joves que Pèricles, Hipònic o Clíniat. Curiosament, al final del diàleg, els dos generals confessen que si fossin Lisímac i Melèsias confiarien Tucídides i Arístides a Sòcrates perquè els eduqués. Llàstima, però, que per a Laques els seus fills encara no tenen l'edat, i que Sòcrates enviï a Nicèrat perquè l'eduqui algú altre.

La descurança educativa dels grans homes de la ciutat de cara als seus fills, segons ens mostra el diàleg, vindria a voler ser corregida per ells mateixos, però, amb l'ensenyament sofisticat. Això és, la sofística és per a l'aristocràcia d'Atenes l'encarregada de substituir la família i els amics en la transmissió de l'ἀρετή política, car sembla que quan s'afebleixen o es destrueixen els lligams familiars i d'amistat ni la συνουσία no pot acomplir aquest servei. D'aquesta manera, és pel propi encàrrec d'aquells que han desistit d'ocupar-se de l'educació dels seus fills per dedicar-se a afers de major ordre, que la sofística vindrà a prendre partit.¹⁰ Això demostra, sota el judici de l'escena platònica, que és la negligència de l'aristocràcia d'Atenes arrossegada per la imparabile i inevitable tendència acumulativa i expansiva de l'imperi, la principal responsable de la crisi de la moral tradicional que arrossegà la ciutat al desastre. La negligència de les famílies més importants i pròsperes d'Atenes és la llavor de la degradació de la moral aristocràtica, l'heretada dels herois de Marató. La negligència de l'aristocràcia governant de l'Atenes de Pèricles és la llavor de la veritable corrupció de la jovenalla malaguanyada. Malgrat això, no se'ls acusa a ells sinó els «mestres» que han vingut a cobrir les seves mancances. Plató no acusa les reformes democràtiques, ni la necessitat de popularitzar i professionalitzar l'accés al saber polític, de la desfeta d'Atenes, sinó que acusa la deixadesa de l'aristocràcia.

És, doncs, oportú valorar si la seva absència no és indicativa del que s'ha anomenat l'abstracció específica del diàleg,¹¹ com a clau de lectura des de la figura dramàtica del que semblaria ser el tema de discussió del diàleg, la transmissió de l'ἀρετή. Vist així, el *Protàgoras* escenifica una conversa entre Sòcrates i un mestre d'ἀρετή política sobre la possibilitat de la seva

10. Kerferd (1981, cit. n. 4) considera que la transferència a la sofística es donaria fonamentalment per les exigències formatives específiques generades arran dels canvis polítics iniciats en les reformes constitucionals del 462-461 i que anirien més a fons en els principis democràtics. Jaeger (1933-1947, cit. n. 2), també convé amb aquesta idea, fins i tot emfasitza que el gran moviment educador del segle V es deu a una certa necessitat de popularització i extensió de l'educació a la qual fins ara només hi hauria tingut accés l'aristocràcia; cf. J. S. Morrison, «The place of Protagoras in Athenian Public Life (460-415 BC)», *The Classical Quarterly* 35/1-2 (1941): 1-16.
11. Strauss (2006: 96-97, cit. n. 5): «El diàleg en la seva individualitat està menys caracteritzat pel tema que tracta que per la manera com el tracta. Cada diàleg tracta el seu tema a través d'una *abstracció específica* i, així, d'una distorsió específica. Per exemple, l'*Eutífró* tracta de la pietat mentre roman silenciós respecte de l'ànima o fent abstracció del fenomen de l'ànima. Comprendre un diàleg significa, per tant, reconèixer el principi que guia l'abstracció específica que caracteritza el diàleg en qüestió. Aquest principi és revelat, principalment, per l'escenificació del diàleg: el temps, el lloc, els personatges i l'acció. La discussió que té lloc en un diàleg esdevé necessària no a causa del tema, sinó a causa de l'escenificació en la qual té lloc el diàleg. És raonable esperar que l'escenificació escollida per Plató sigui la més apropiada per al tema en qüestió, però el que pensa Plató del tema en qüestió només apareix mitjançant l'escenificació».

transmissió. Al diàleg hi compareixen uns joves que demostraran que mai no la rebran, i no hi són presents els seus pares, els que més n'haurien arribat a fer mostra. Mentrestant, plana el dubte o l'amenaça sobre els que venen a suplir la negligència pedagògica parental: els qui protagonitzen la conversa sobre l'ἀρετή en benefici dels joves seran els finalment acusats i condemnats per la ciutat de la falla en la seva transmissió. Quant a tot això, la conversa principal entre els dos «mestres» substituïts davant dels cèlebres joves deixa seriosos dubtes en el discurs i en els fets que l'ἀρετή es pugui realment ensenyar.